

TOMASZ STEFANIUK

Uniwersytet M. Curie-Skłodowskiej w Lublinie

STAROŚĆ W UJĘCIU ISLAMU — STANOWISKO TEKSTÓW ŹRÓDŁOWYCH: KORANU I HADISÓW

1. Wprowadzenie

Jak można zauważyć, w ostatnim czasie wzrosło badawcze zainteresowanie osobami starszymi oraz ich życiem w wymiarze społecznym, ekonomicznym, psychologicznym itd. Badając rozmaite ujęcia wszelkich kwestii, jakie wiążą się ze starością i osobami starszymi, coraz częściej zwraca się również uwagę na to, co w tym obszarze mają do zaoferowania religie.

Celem niniejszego artykułu jest prezentacja i omówienie podejścia do starości i osób starszych, jakie odnajdujemy w islamie, a dokładniej w tekstach źródłowych tejże religii, tj. w Koranie i hadisach, czyli relacjach o czynach i nauczaniu proroka islamu, Muhammada¹. Wspomniane zbiory tekstów są dla wyznawców islamu niezwykle istotne, jako że Koran — a dokładniej to ujmując: tekst oryginalny — uważany jest przez muzułmanów za Słowo Boże, hadisy zaś określają tzw. Sunnę, czyli właściwy sposób postępowania, polegający na naśladowaniu Proroka przez wiernych. Należy jednocześnie podkreślić, że celem niniejszych rozważań jest nie tyle analiza tego, na ile zasady określone przez Koran i Sunnę stanowią rzeczywistą podstawę indywidualnej i społecznej *praxis* w krajach czy też w społeczeństwach muzułmańskich, lecz opisanie i analiza samego stanowi-

---

¹ Posługuję się tutaj prawidłowym (Muhammad), a nie zniekształconym (Mahomet) imieniem proroka tejże religii.

ska, tzn. tych elementów muzułmańskiej teologii, które odnoszą się do szeroko pojmowanej tematyki związanej ze starością i osobami starszymi.

Prezentowane w niniejszym artykule rozważania są podzielone na kilka części. Rozpoczyna je skrótowe przypomnienie podstaw muzułmańskiej antropologii religijnej. W dalszej części koncentruję się na tym, co o starości mówią wersety Koranu, a także objaśniam, jak owe wersety są interpretowane przez uczonych muzułmańskich. Omówione są też hadisy podejmujące różne kwestie związane ze starością. Następnie ukazuję to, do czego w praktyce wzywają hadisy i Koran w odniesieniu do osób starszych, przede wszystkim rodziców, choć nie tylko. Niższe rozważania kończy podsumowanie.

2. Starość w ujęciu wersetów Koranu

Absolutny fundament islamu — zarówno jeśli chodzi o zasady wiary, jak i rozbudowany system praktyk religijnych — stanowi wiara w Jednego i Jedyne Boga (arab. *Allah*). Wiara w to, że człowiek i świat mają swego Stwórcę, jest w islamie kwestią niewątpliwie najistotniejszą, oznacza bowiem uznanie całkowitej zależności człowieka od Boga².

Bóg wymaga jednak posłuszeństwa, a to wyraża się poprzez praktykowanie religii tak w wąskim rozumieniu (praktyki religijne, sprawowanie kultu, zwłaszcza tzw. pięć filarów islamu, arab. *arkan al-islam*³), jak i w rozumieniu możliwie szerokim (indywidualna i wspólnotowa *praxis*). Całkowite posłuszeństwo wobec Boga to w pewnym sensie „rezygnacja” lub „poddanie się” Mu (arab. *islam*) przez człowieka, który jest w islamie traktowany jako sługa czy wręcz „niewolnik” Boga (arab. *'abd*). To właśnie Bóg sprawił, że świat w ogóle zaistniał i że zamieszkują go istoty żywe, a wśród nich wyjątkowe miejsce zajmie człowiek, który powinien dążyć do udoskonalenia swego postępowania w celu zadowolenia Stwórcy. Bóg decyduje o narodzinach i śmierci każdego człowieka, obdarzając go życiem, i to dwukrotnie. Życie doczesne (arab. *hajat ad-dunja*), które kończy się śmiercią, stanowi bowiem jedynie etap w drodze do życia ostatecznego (arab. *hajat al-ahira*). Każdego człowieka — niezależnie od tego, czy doświadczy starości, czy też nie — czeka zmartwychwstanie i Dzień Sądu, o którym wersety Koranu wspominają bardzo często. Ostatecznie wszyscy ludzie otrzymają od Stwórcy to, na co swymi czynami i swoją wiarą (bądź też jej brakiem) zasłużyli, tzn. niemające końca życie ostateczne w raju (arab. *dżenna*) lub w Gehennie (arab. *dżehennam*). Islam zatem

² Więcej na temat koncepcji Boga w islamie i teologii muzułmańskiej, zob. np. J. Danecki, *Podstawowe wiadomości o islamie*. Warszawa 2002. T. 1, s. 110–113.

³ Filary islamu to najważniejsze formy praktyki religijnej: wyznanie wiary (*szahada*), obowiązkowa modlitwa pięciokrotna w ciągu dnia (arab. *salat*), post w miesiącu ramadan (arab. *sałm*, także *sijam*), pielgrzymka do Mekki (arab. *hadżdż*) oraz dawanie obowiązkowej jałmużny, tzw. zakatu.

nie wiąże najwyższego i przede wszystkim nieprzemijalnego szczęścia człowieka z otaczającym nas światem ani też z którymkolwiek etapem życia doczesnego, lecz z rzeczywistością, która dopiero ma się stać udziałem pewnych (wierzących, posłusznych Bogu) ludzi.

Koran — oczywiście w ujęciu muzułmańskim — jest Księgą, która nie tylko opisuje świat, czy wręcz światy stworzone przez Boga, lecz również, a może przede wszystkim Księgą, która przekazuje Boże nakazy, przykazania i napomnienia. Nie powinno zatem zaskakiwać, że w Koranie starość wspomniana jest przede wszystkim w związku z wyrażonym wprost nakazem opiekowania się osobami starszymi, a dokładniej: starymi rodzicami.

Święta Księga świata islamu kilkakrotnie wspomina rodziców, nakazując wiernym dobro wobec nich: „Czcijcie Boga i nie dodawajcie [Mu] współtowarzyszy!⁴ Okazujcie dobroć rodzicom (arab. *la li-l-ʔalidajni ihsana*)”... (Koran 4,36)⁵. W podobny sposób wypowiadają się również niektóre inne wersety Koranu, co interesujące, niekiedy nakazując dobro wobec rodziców zaraz po przypomnieniu, że najważniejszym obowiązkiem każdego człowieka jest bycie wiernym i posłusznym Bogu, bez przypisywania Mu równych:

Nie umieszczaj razem z Bogiem żadnego innego boga, abyś nie został poniżonym i opuszczonym! I postanowił twój Pan, abyście nie czcili nikogo innego, jak tylko Jego; i dla rodziców — dobroć! A jeśli jedno z nich lub oboje osiągną przy tobie starość, to nie mów im: „precz!” i nie popychaj ich, lecz mów do nich słowami pełnymi szacunku! Pochylaj ku nim skrzydło łagodności, przez miłosierdzie, i mów: „Panie mój, bądź dla nich miłosierny, tak jak oni byli, wychowując mnie, kiedy byłem mały” (Koran 17,22–24).

I nakazaliśmy człowiekowi co do jego rodziców: [...] „Bądź wdzięczny Mnie i twoim rodzicom (arab. *ani-szkur li ʔa li-ʔalidajk*)! Do Mnie zmierza wędrowanie!” (Koran 31,14).

Przy analizie treści przytoczonych wyżej wersetów warto zwrócić uwagę na dwie zasadnicze kwestie. Po pierwsze, w tychże fragmentach, w których nakaz szacunku wobec rodziców jest wspomniany zaraz po wezwaniu do monoteizmu (arab. *taʔhid*), prawo rodziców do bycia traktowanym w godny sposób przez ich

⁴ Nakaz „niedodawania Bogu współtowarzyszy” oznacza uznanie Boga za Jedyne, który jest godzien tego, aby oddawać Mu cześć, czcić Go, wzywać w modlitwach itd. Innymi słowy, oznacza to odrzucenie wszelkich form politeizmu i bałwochwalstwa.

⁵ „Koran 4,36” oznacza werset 36 (tzw. *ajat*) rozdziału IV (tzw. *sury*) Koranu. W niniejszym artykule przytaczam fragmenty polskiego przekładu Koranu pod red. J. Bielawskiego: *Koran*. Tłum. J. Bielawski. Warszawa 1986. Niejako na marginesie warto zaznaczyć, że występujące w tekście oryginalnym arabskie określenie *ihsan* (w przytoczonym powyżej przekładzie Bielawskiego „dobroć”) w istocie oznacza raczej dobro najwyższe, doskonałość. A zatem wobec rodziców Koran nakazuje nie tyle po prostu dobre, lecz jak najlepsze postępowanie.

dzieci zostało wyrażone szczególnie dobitnie⁶; po wtóre, co islam bardzo wyraźnie podkreśla, posłuszeństwo wobec rodziców powinno wynikać z posłuszeństwa wobec Boga.

Odnosząc się do tych kwestii, warto przytoczyć koraniczny przykład Abrahama i jego ojca, będącego „wrogiem Boga” (arab. *‘aduḥun-li-llahi*). Abraham początkowo postanowił modlić się za swego ojca, który nie chciał być monoteistą, lecz praktykował bałwochwalstwo, w pewnym sensie przejęte po własnych przodkach, jednocześnie groził swemu synowi, że może zostać ukamienowany za odstępstwo od „wiary przodków”; kiedy jednak Abraham w pełni uświadomił sobie, że jego ojciec nienawidzi Boga i prawdy, zrezygnował z tego⁷. Przykład ten, oczywiście ujęty z perspektywy muzułmańskiej, uświadamia wiernym, że należy być posłusznym wobec własnych rodziców, o ile nie wzywają oni do łamania przykazań Bożych. Opinię tę wyraża wielu uczonych komentujących Koran i treść hadisów, m.in. Hasan al-Basri⁸. Jeżeli jednak prośby i życzenia rodziców nie stoją w sprzeczności z prawem Bożym⁹, dzieci powinny poczuwać się do obowiązku zadośćuczynienia tymże prośbom i oczekiwaniom ze względu na posłuszeństwo Bogu. W *tafsirze* (tj. w ogólnym komentarzu do Koranu) Al-Qurtubiego czytamy ponadto, że bycie dobrym dla rodziców oznacza: dotrzymywanie im towarzystwa w sposób odpowiedni i uprzejmy, zachowanie pokory i posłuszeństwa wobec nich, modlenie się o przebaczenie dla nich, a nawet utrzymywanie więzi z tymi ludźmi, których oni (tj. rodzice) lubią¹⁰.

W kolejnym wersecie nakazującym jednocześnie monoteizm oraz dobroć dla rodziców Bóg przypomina, że Jego prawo nie ulega zasadniczym zmianom i że podobne nakazy zostały objawione już wcześniej religijnej wspólnotie Żydów:

Oto zawarliśmy przymierze z synami Izraela: „Nie będziecie czcić nikogo innego, jak tylko Boga; rodzicom okazujcie dobroć i bliskim krewnym, i sierotom, i biednym. Przemawiajcie do ludzi uprzejmie! Odprawiajcie modlitwę i dawajcie jałmużnę!” (Koran 2,83).

Komentując powyższy werseł, Al-Qurtubi wyjaśnia, że nakaz *tahhidu* (monoteizmu) oraz nakaz bycia dobrym dla rodziców wymienione są razem, ponieważ początkowy rozwój człowieka dokonał się z rozkazu Boga w łonie matki, w kolejnym zaś etapie za rozwój młodego człowieka odpowiedzialni są właśnie rodzice.

⁶ Zob. Abdul-Malik al-Qasim, *Kindness to Parents*. Riyad — Jeddah 2004, s. 18–19.

⁷ Zob. Koran 19,43–48; następnie Koran 9,114.

⁸ Zob. Abdul-Malik al-Qasim, *Kindness to Parents*, s. 19.

⁹ Zob. komentarz Ibn Kasira: *Quran Tafsir Ibn Kathir*. http://www.qtafsir.com/index.php?option=com_content&task=view&id=2178&Itemid=85 [dostęp 01.05.2015].

¹⁰ Zob. *Tafsir al-Qurtubi. Classical Commentary of the Holy Qur'an*. Red. i tłum. A. Bewley. T. 1. London 2003, s. 290.

Niejako na marginesie warto nadmienić, że macierzyństwo w ogóle jest w islamie wysoko cenione, do czego odnosi się m.in. następujący werset: „I poleciliśmy człowiekowi dobroć względem jego rodziców. Matka nosiła go w trudzie i urodziła go w trudzie” (Koran 46,15).

Święta Księga świata islamu nie tylko wzywa do odpowiedniego traktowania rodziców, szczególnie w okresie, kiedy osiągną już starszy wiek, lecz ukazuje również historie proroków¹¹, których wierni winni naśladować. Jeżeli chodzi o przykład dobrego traktowania rodziców, Koran oprócz wspomnianego już Abrahama przytacza opowieść o proroku Janie (Chrzcieliu; arab. Jahja), o którym wersety Koranu informują, że „był on bogobojny; był dobry dla swoich rodziców (arab. *la barra li-ladidajhi*); nie był tyranem, buntownikiem” (Koran 19,14). W podobny sposób Koran wypowiada się o Jezusie, który opiekował się swą matką i również był dla niej dobry¹². Przykłady, jakich dostarczają historie proroków przytoczone w Księdze muzułmanów, są o tyle pouczające, że wspomniani Boży wysłannicy byli dobrzy i miłośni dla swoich rodziców niezależnie od tego, czy sami rodzice byli bogobojni, prawi i szlachetni. O ile bowiem w przypadku Jana i Jezusa mamy do czynienia z bogobojnymi i prawymi rodzicami (odpowiednio: Zachariasz, który sam był prorokiem, oraz Maria, która na kartach wspomnianej Księgi ukazana jest jako wzór pobożności), o tyle w przypadku proroka Abrahama mamy do czynienia z rodzicem w jawny sposób buntującym się przeciwko Bogu i Jego przykazaniom¹³.

Odnosząc się do muzułmańskiego ujęcia relacji łączącej dziecko z rodzicami, zwłaszcza starszymi, warto zauważyć, że islam wyróżnia tzw. wielkie grzechy (arab. *al-kaba'ir*), których popełniania należy się bacznie wystrzegać, ponieważ — ujmując to w perspektywie eschatologicznej — szczególnie oddalają one człowieka od zbawienia, przybliżając go jednocześnie do Gehenny. O owej kategorii grzechów, a także o tym, że ze wszech miar należy się ich wystrzegać, informują wersety Koranu¹⁴. Owe wspomniane najcięższe grzechy, rozpoczynając od absolutnie najcięższego, który według islamu nie będzie przez Boga przebaczony, to: *szirk*, czyli każda forma politeizmu i bałwochwalstwa, morderstwo, praktykowanie magii, zajmowanie się okultyzmem, wróżbiarstwo itp. (arab. *sihr*), niepraktykowanie (wyraźnie nakazanej przez islam) modlitwy, niedawanie zakatu i obowiązkowej jałmużny przeznaczonych dla ubogich, nieuzasadnione rezygno-

¹¹ Koran nakazuje wiarę w wielu proroków, z których pierwszym (zarazem pierwszym człowiekiem) był Adam, ostatnim zaś (po którym nie będzie już kolejnych) Muhammad.

¹² Zob. Koran 19,32.

¹³ Zob. Koran 19,42; 19,46.

¹⁴ Zob. Koran 4,31; 42,36–37.

wanie z praktykowania postu podczas ramadanu, niewyruszenie bez powodu na obowiązkową pielgrzymkę do Mekki, jeśli ma się ku temu możliwość, wreszcie nieokazywanie szacunku rodzicom i zrywanie więzi z krewnymi. Jak nietrudno zauważyć, obowiązki wobec rodziców zostały wymienione razem z najważniejszym w islamie nakazem bycia szczerym monoteistą oraz ze wspomnianymi już tzw. filarami islamu, tj. najważniejszymi, fundamentalnymi formami praktykowania islamu takimi jak modlitwa, post i pielgrzymka. W swym *tafsirze* Al-Qurtubi wspomina ponadto, że posłuszeństwo wobec nakazów Bożych towarzyszące pobożności (arab. *birr*) stanowi implikację „stałej świadomości Boga” (arab. *taqla*), dbanie zaś o rodziców i posłuszeństwo wobec nich to bardzo dobry przykład owej pobożności¹⁵. Niejako na marginesie warto dodać, że oprócz jałmużny obowiązkowej (zakatu), islam zachęca także do dawania jałmużny dobrowolnej, zwanej *sadaqa*. Zgodnie z nakazami islamu zamożny człowiek musi dzielić się tym, co ma, ze swymi rodzicami, aby ich poziom życia nie był niższy niż jego. Dotyczy to według opinii niektórych uczonych muzułmańskich nawet takiej sytuacji, gdy syn zobowiązany jest łożyć nie tylko na potrzeby ojca, ale też na potrzeby jego żony, nawet jeśli nie jest ona jego matką. Przykład ten ukazuje, jak usilnie islam dąży do tego, aby zachowywać i utrzymywać więzi rodzinne.

3. Starość i ludzie starsi w hadisach

Z tekstów źródłowych islamu dowiadujemy się, że Bóg, który sam jest Miłosierny, nakazuje swoim sługom miłosierdzie. Na przykład w hadisie relacjonowanym przez Anasa ibn Malika odnajdujemy wypowiedź Proroka, według którego Bóg obdarza swym miłosierdziem tylko tych, którzy sami są miłosierni¹⁶. Oznacza to, że muzułmanie powinni być miłosierni nie tylko dla siebie nawzajem, lecz dla wszystkich ludzi¹⁷. Nakaz bycia miłosiernym jest nakazem ogólnym, natomiast z jego uszczegółowieniem spotykamy się w licznych hadisach, zalecających miłosierdzie wobec konkretnych ludzi, a mianowicie wobec osób starszych, a zwłaszcza wobec własnych rodziców. W jednym z najbardziej znanych hadisów odnoszących się do nakazu bycia miłosiernym wobec rodziców Prorok mówi, że raj leży pod stopami matek¹⁸. Można to rozumieć w ten sposób, że ten wierny,

¹⁵ Zob. *Tafsir al-Qurtubi...*, s. 238.

¹⁶ Muhammad Mus'ad Yaqut, *The Prophet's Mercy towards the Elderly*. <http://www.onislam.net/english/shariah/muhammad/manners/442090-the-prophets-mercy-towards-the-elderly.html> [dostęp 01.05.2015].

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Zob. zbiór hadisów An-Nasa'iego, księga 25, hadis 3104 <http://sunnah.com/nasai/25> [dostęp 01.05.2015].

który myśli o uzyskaniu miejsca w raju, powinien „znaleźć się u stóp swej matki”, tzn. powinien okazać jej wielki szacunek.

W kolejnym hadisie ze zbioru Al-Buchariego czytamy, że jeden z pierwszych muzułmanów, ‘Abdullah ibn ‘Umar, spytał kiedyś Proroka o to, który czyn jest najmiłszy Bogu. W odpowiedzi usłyszał, że odmawianie swych modlitw na czas; następnie bycie dobrym i pełnym oddania dla swych rodziców; a następnie wzmożony wysiłek (arab. *dżhiad*)¹⁹ na drodze Boga. Ponadto z hadisu relacjonowanego przez ibn ‘Umara dowiadujemy się, że według słów Proroka islamu do raju nie wejda: ten, kto jest nieposłuszny względem swych rodziców, nałogowy pijak, a także ktoś, kto oczekuje wdzięczności za prezent, jaki daje²⁰. Co interesujące, bycie posłusznym wobec rodziców oznacza tutaj również wykonywanie tych ich poleceń, które się dziecku nie podobają²¹. Z podobną myślą spotykamy się w kolejnym hadisie, w którym czytamy: „Zadowolenie (arab. *rida*) Pana [tj. Boga] jest połączone z zadowoleniem rodziców, gniew zaś Pana jest połączony z gniewem rodziców”²².

Z hadisów dowiadujemy się również, że ten, kto był niedobry dla swoich rodziców, nie może wypowiedzieć na łożu śmierci wyznania (deklaracji) wiary, tj. tzw. *szahady*²³, co jest usilnie zalecane przez islam²⁴. Prorok nauczał także, że Bóg otwiera bramy raju temu, kto dobrze traktował swych rodziców, natomiast pozostaje zagniewany na tego, kto rozżłościł swych rodziców, nawet jeśli byli dla niego niesprawiedliwi — aż do czasu, kiedy rodzice mu przebaczą²⁵.

Hadisy nakazują muzułmanom okazywanie szacunku nie tylko własnym rodzicom, lecz również wszystkim starszym muzułmanom. Np. z hadisu będącego w zbiorach At-Tirmiziego i Ahmada Ibn Hanbala dowiadujemy się, że Prorok stwierdził wręcz, iż „nie należy do nas ten, kto nie okazuje miłosierdzia naszym dzieciom i kto nie darzy szacunkiem naszych starców”²⁶. W podobny tonie Prorok wypowiada się w kolejnym hadisie, przekonując, że szacunek wobec „białobrodych” (tj. starszych) muzułmanów wynika z szacunku wobec samego Boga²⁷.

¹⁹ Ogólnie rzecz ujmując, *dżhiad* oznacza w islamie każdy wzmożony wysiłek podjęty dla zadowolenia Stwórcy, którego celem jest zastąpienie zła dobrem. W rozumieniu tekstów źródłowych islamu może to oznaczać zarówno walkę zewnętrzną (z wrogiem), jak i walkę wewnętrzną, tzn. osobiste zmaganie się z pokusą do grzechu.

²⁰ Zob. *Tafsir al-Qurtubi...*, s. 678.

²¹ Zob. Abdul-Malik al-Qasim, *Kindness to Parents*, s. 25.

²² Za: *ibidem*, s. 21.

²³ *Shahada*, czyli muzułmańska deklaracja wiary, to następujące zdanie: *La ilaha illa Allah, Muhammad rasul Allah*, czyli: „Nie ma innego bóstwa poza samym Bogiem, Muhammad zaś jest Jego wysłannikiem”.

²⁴ Zob. *Tafsir al-Qurtubi...*, s. 24–25.

²⁵ Zob. Abdul-Malik al-Qasim, *Kindness to Parents*, s. 25.

²⁶ Hadis ze zbiorów Tirmiziego i Ahmada Ibn Hanbala. Za: Muhammad Mus’ad Yaqu, *The Prophet’s Mercy...*

²⁷ Muhammad Mus’ad Yaqu, *The Prophet’s Mercy...*

Błędem byłoby jednak sądzić, że teksty źródłowe islamu wzywają do okazania szacunku wyłącznie rodzicom oraz tym starszym osobom, które należą do wspólnoty muzułmańskiej. Okazywanie szacunku każdej starszej osobie, bez względu na jej pochodzenie społeczne, płeć, rasę, wyznanie itd., oznacza w pewnym sensie oddawanie czci Bogu, ponieważ jest to realizowanie Jego woli. Ważę okazywania szacunku wszystkim starszym osobom potwierdza hadis relacjonowany przez Anasa ibn Malika, który głosi, że gdy młodzieniec okazuje szacunek starszej osobie — dlatego właśnie, że jest to starszy człowiek — Bóg wyznaczy kogoś, kto okaże mu szacunek, kiedy on sam będzie stary²⁸. Muzułmańscy komentatorzy tego hadisu podkreślają, że nie chodzi tutaj wyłącznie o starszych muzułmanów, lecz o wszystkich starszych ludzi w ogóle²⁹.

4. Praktyczny wymiar szacunku wobec starszych — muzułmańska etykieta i szariat

Islam nie tylko zachęca czy wręcz wzywa do okazania szacunku ludziom starszym, lecz podkreśla również, że osoba starsza ma pewne przysługujące jej prawa. Prawa te są, a przynajmniej powinny być respektowane w praktyce. Z tej perspektywy warto zwrócić uwagę przede wszystkim na dwie kwestie: muzułmańską etykietę oraz pewne uznane przez szariat ułatwienia dotyczącego praktykowania islamu przez osoby starsze.

Wspierająca się na autorytecie Koranu i Sunny etykieta muzułmańska (arab. *adab*) stanowi istotny element religii, zawierając wiele wskazówek i pouczeń dotyczących m.in. relacji między mężczyznami i kobietami, handlu, odwiedzania meczetów, prowadzenia rozmów i dyskusji, spożywania posiłków, przyjmowania gości itd. Wskazania etykiety muzułmańskiej odnoszą się również do osób starszych. Hadisy nauczają np. tego, że osoba przechodząca powinna jako pierwsza przywitać się z kimś, kto siedzi, mniejsza grupa ludzi powinna jako pierwsza powitać większą grupę, lecz również tego, że młodszy powinien jako pierwszy przywitać się ze starszym³⁰. Młodzi powinni także pozwolić najpierw wypowiedzieć się starszym³¹. Podając jedzenie, napoje itp., również należy rozpoczynać od osób starszych³². Podobna zasada dotyczy prowadzenia modlitwy, tzn. funkcji imama, a mianowicie prowadzić ją powinien ten, kto najlepiej zna Koran, a jeśli jest kilka osób równie dobrze znających Koran — wówczas najstarsza z nich³³.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

³³ Dokładniej to ujmując, Prorok przyznał pierwszeństwo w pełnieniu funkcji imama (w prowadzeniu modlitwy) temu, kto najlepiej zna i recytuje Koran; jeżeli to nie doprowadzi do wyłonienia

Oczywiście zasady etykiety muzułmańskiej realizował również sam Prorok. Jak czytamy w jego biografii, jeden z jego towarzyszy, Abu Bakr³⁴, przyprowadził do Proroka swego starego ojca, który zapragnął przyjąć islam. Prorok spytał, dlaczego Abu Bakr nie powiedział mu o tym, bo przecież on sam mógłby udać się w odwiedziny do starca³⁵.

Jak to już zostało wspomniane, islam dopuszcza ponadto, aby osoby starsze korzystały z pewnych przysługujących im oraz uznanych przez szariat (tj. przez religijne prawo muzułmańskie opierające się przede wszystkim na Koranie i Sunnie) ułatwień, jeżeli chodzi o praktykowanie religii, tj. modlitwę, post, pielgrzymowanie itp.

Jako przykład można podać pewne specjalne zasady muzułmańskiego prawa religijnego, dotyczące osób starszych, związane z postem, który jest w islamie rozumiany jako zupełne powstrzymanie od przyjmowania pożywienia i napoju (a także od współżycia małżeńskiego), w okresie od brzasku (arab. *fadżr*) do zachodu słońca (arab. *maghrib*). Obowiązkowy dla dorosłych wyznawców islamu post w miesiącu ramadanie trwa dwadzieścia dziewięć lub trzydzieści dni, w zależności od tego, jak długo trwa ramadan, co może się okazać zbyt dużym wysiłkiem dla osoby chorej lub starszej. Zgodnie z szariatem, jeżeli dla osoby starszej post jest zbyt ciężki, pozostawia się jej decyzji, czy w ogóle będzie pościć. Jeżeli osoba taka postanowi nie pościć, powinna wówczas karmić ubogich (przekazać żywność ubogim), ewentualnie też przekazać środki na zakup żywności dla ubogich zgodnie z zasadą: za jeden dzień niepraktykowanego postu należy karmić czy też przekazać żywność jednemu ubogiemu. Wyraźnie wspomina o tym Koran:

O wy, którzy wierzycie! Jest wam przepisany post, tak jak został przepisany tym, którzy byli przed wami — być może, wy będziecie bogobojni — na określoną liczbę dni. A temu z was, kto jest chory albo w podróży, to na pewną liczbę innych dni. A na tych, którzy mogą to uczynić, ciąży obowiązek wykupu — żywienie biedaka. A jeszcze lepiej dla tego, kto dobrowolnie czyni dobro. Post jest dla was dobrem, jeśli chcecie wiedzieć (Koran 2,183–184).

---

imama, ponieważ wszyscy obecni tak samo dobrze znają Koran, to powinien nim być ten, kto najlepiej zna Sunnę; jeżeli i to nie doprowadzi do rozstrzygnięcia, to (w czasach Proroka i pierwszych muzułmanów) ten, kto wcześniej wyemigrował do Medyny; a jeżeli i to nic nie da, to najstarszy z grupy ludzi. Za: *ibidem*.

³⁴ Abu Bakr po śmierci Proroka islamu został pierwszym kalifem, czyli przywódcą wspólnoty muzułmańskiej.

³⁵ Wspomina o tym Ibn Kasir. Za: Muhammad Mus'ad Yaqut, *The Prophet's Mercy...*

Pewne ułatwienia dotyczą również modlitwy. Jeżeli osoba starsza nie może modlić się, oddając Bogu pokłony³⁶, może modlić się, np. siedząc na krześle, a jeśli i to sprawia jej trudność, może praktykować modlitwę, leżąc na boku³⁷. Ponadto w hadisach wspomina się, że Prorok nakazywał imamowi prowadzącemu modlitwę, aby recytował krótsze fragmenty Koranu i niepotrzebnie nie męczył ludzi, jeżeli w modłach uczestniczą osoby starsze³⁸.

Ułatwienia w praktykowaniu religii dotyczą również kolejnego z tzw. filarów islamu, tj. obowiązkowej pielgrzymki do Mekki (arab. *hadżdż*), nakazanej wszystkim wiernym przynajmniej raz w życiu (o ile dysponują niezbędnymi środkami, a także mają możliwość bezpiecznego podróżowania). W zbiorze hadisów Muslima znajdujemy informację, że Prorok zezwolił pewnemu muzułmaninowi odbyć pielgrzymkę za (w imieniu) swego ojca, który jako osoba starsza miał kłopoty z przemieszczaniem się³⁹.

Jak można zauważyć, osoby starsze nie są w islamie zupełnie zwolnione ze swoich obowiązków, a także z podstawowych praktyk religijnych, takich jak modlitwa, post, dawanie jałmużny lub pielgrzymka, jednakże islam rzeczywiście zwraca należną uwagę na możliwości tych wiernych, którzy nie są już w pełni sprawni. Mogą oni zrezygnować z pewnych praktyk bądź też nieco zmienić ich formę, aby były łatwiejsze, w niektórych zaś szczególnych sytuacjach ciężar praktykowania — jak to ukazuje wspomniany hadis — mogą wziąć na siebie ich dzieci.

4. Podsumowanie

Wszelkie kwestie związane ze starością i osobami starszymi są związane w islamie z wiarą w to, że zarówno świat, jak i człowiek mają swego Stwórcę. Jest to kwestia niewątpliwie zasadnicza, ponieważ Bóg wymaga od swego sługi (człowieka) posłuszeństwa, tzn. tego, aby realizował Jego wolę.

W Koranie, w którym szacunek do rodziców bywa wspomniany wraz z nakazem bycia szczerym monoteistą, obowiązki wobec osób starszych oznaczają przede wszystkim szacunek wobec własnych rodziców i opiekę nad nimi. Nieokazywanie im szacunku to w islamie jeden z tzw. wielkich grzechów (arab. *al-kaba'ir*), podobnie jak m.in. politeizm, bałwochwalstwo czy też niepraktykowanie modlitwy. Z hadisów dowiadujemy się, że muzułmanie mają obowiązki również wobec wszystkich innych starszych osób bez względu na ich rasę, pochodzenie

³⁶ Zasadnicze elementy muzułmańskiej modlitwy to oddawanie Bogu pokłonów, stojąc (zwanych *ruku'*) lub dotykając czołem podłogi albo podłoża (zwanych *sudżud*).

³⁷ F. Mawlawi, *Prosty wykład głównych praktyk religijnych islamu*. Białystok 2003, s. 75, 82.

³⁸ Hadis ze zbioru Al-Buchariego. Za: Muhammad Mus'ad Yaqt, *The Prophet's Mercy...*

³⁹ Za: *ibidem*.

społeczne, status majątkowy, a nawet wyznanie. Innymi słowy, starszym osobom należy jest szacunek właśnie dlatego, że są to starsi, a według słów Proroka ten, kto nie darzy szacunkiem starców, nie należy wręcz do wspólnoty muzułmańskiej⁴⁰.

Prawa osób starszych w islamie potwierdza również (oparty na Koranie i Sunnie) szariat oraz etykieta muzułmańska. Jeżeli chodzi o szariat, dopuszcza się, aby starsi korzystali z pewnych przysługujących im ułatwień w praktykowaniu religii, co wiąże się m.in. z modlitwą, postem lub pielgrzymowaniem. Nie oznacza to bynajmniej, że osoby takie są zwolnione z obowiązku praktykowania religii, lecz jedynie to, że mogą one zostać zwolnione z niektórych praktyk bądź też praktykować w nieco ułatwionej formie w porównaniu z osobami młodymi, w pełni sprawnymi, silnymi. Z kolei zasady etykiety muzułmańskiej nakazują m.in. rozpoczynanie podawania jedzenia od starszych, powitanie starszych przez osoby młodsze itd. Powyższe spostrzeżenia skłaniają do przyjęcia, że w odniesieniu do islamu, a w każdym razie do tekstów źródłowych tejże religii można mówić o swoistej, wręcz uprzywilejowanej pozycji osób starszych — głównie rodziców, choć nie tylko.

Old Age as Comprehended by Islam – the Position of Islamic Primary Sources: The Quran and the Hadiths

A b s t r a c t

This article is devoted to a discussion of old age in terms of Muslim theology. It starts with a brief reminder of Muslim religious anthropology. In the next part I focus on what the verses of the Quran say about old age, and how these verses were interpreted by Muslim scholars. The Quran instructs primarily being a good and caring in relation to old parents, presenting, among others, the stories of the prophets who treated their parents in a very noble and merciful way. I also focus on numerous hadiths discussing various issues related to old age – calling for showing respect to every older man, regardless of his or her race, religion or social origin. In the final passages I draw attention to some elements of Islamic etiquette and Sharia referring to aging and the elderly.

---

⁴⁰ Zbiór hadisów Abu Da'uda, księga 36, hadis 4925 <http://www.hadithcollection.com/abudawud/268-Abu%20Dawud%20Book%2036.%20General%20Behavior/18616-abu-dawud-book-036-hadith-number-4925.html> [dostęp 01.05.2015].

